

деятельности ОВД по охране общественного порядка при проведении массовых мероприятий. М., 1990. 6. Корнієнко М.В. Управління силами і засобами органів внутрішніх справ при ускладненні оперативної обстановки в сфері охорони громадського порядку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2000. 7. Про затвердження Положення про місцеву міліцію: Постанова Кабінету Міністрів України № 1013 від 10 серпня 2004 р. // Електронний бізнес комплект законодавства «Інфодиск». 2005, № 4. 8. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України: Наказ Міністерства Внутрішніх Справ України № 404 від 28 липня 1994 року – К., 1994. 9. Про заходи щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 року № 2025 «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів»: Наказ Міністерства Внутрішніх Справ України та Державного комітету України з фізичної культури і спорту № 201/468 від 11 березня 1999 року // Офіційний Вісник України. 1999, № 13. 10. Про профілактично-попереджувальні заходи напередодні та під час проведення масових та інших акцій: Наказ Міністерства Внутрішніх Справ України № 228 від 28 травня 2002 року. К., 2002. 11. Про підвищення готовності сил та засобів органів, підрозділів, части, навчальних закладів системи МВС України по забезпеченню правопорядку під час проведення масових заходів на території держави: Розпорядження Міністерства Внутрішніх Справ України від 22 жовтня 1997 року. К., 1997. 12. Логвиненко М.І. Правове регулювання діяльності міліції по забезпеченню політичного права громадян на свободу зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій: Дис. канд. юрид. наук 12.00.07. Національний університет внутрішніх справ, Х., 2003. 13. Про порядок організації і проведення мирних заходів та акцій в Україні: Проект Закону України //www.rada.gov.ua. 14. Щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 // Електронний бізнес комплект законодавства «Інфодиск». 2005, № 4. 15. Корнієнко М.В. Деяльність органів внутрішніх справ по забезпеченню правопорядка при ускладненні оперативної обстановки (по матеріалам МВД України): Монографія, Брянск, 2002.

Надійшла до редколегії 03.03.05

Н.В. КИСЛИЦЯ

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

У сучасній науковій та навчальній літературі подаються дуже суперечливі відомості про історію становлення експертно-криміналістичних підрозділів. Серед юристів взагалі та, зокрема, криміналістів стала традиційною думка про столітню історію експертних установ, що було насамперед пов'язано з виходом у 1964 році книги Ю.Торвальда про використання досліджень науково-технічного прогресу у розслідуванні злочинів в ХІХ ст. Прикладів помилкових уявлень про питання історії криміналістичних установ та підрозділів можна привести немало. Так, важко погодитись з дум-

кою про те, що у дореволюційні часи криміналістика майже не розвивалась, а найбільш сприятливий період її існування настав після 1917 року. Було б помилкою вважати, що питання становлення і розвитку криміналістичних установ та підрозділів не привертало уваги вчених-криміналістів. Юристам та і взагалі тим, хто цікавиться минулим криміналістики, відомі екскурси в історію криміналістики і криміналістичної експертизи І.Ф.Крилова [1], аналіз її розвитку у роботах Р.С.Белкіна та А.І.Вінберга [2; 3]. Але ці та інші роботи характеризуються тим, що в них розглядається історія розвитку експертно-криміналістичних установ взагалі і переважно за останні 70–80 рр. ХХ ст. Найбільші здобутки у цьому відношенні мають передусім українські вчені. Значних зусиль у розкритті різноманітних аспектів цієї проблеми було докладено С.І.Тихенком, В.К.Лисиченком, М.В.Салтєвським, В.М.Малишевим, А.П.Сапуном, М.Я.Сегаєм [4; 5; 6; 7; 8;] та деякими іншими криміналістами. Необхідно також відмітити і те, що розгляд виникнення та становлення криміналістичних підрозділів в Україні ускладнюється наступними обставинами. По-перше, дослідження витоків використання криміналістичних знань у боротьбі зі злочинністю ускладнюється неоднозначністю розуміння змісту цих знань у різні періоди розвитку практики боротьби зі злочинністю та самої криміналістичної науки. По-друге, відомо, що використання криміналістичних знань здійснюється в межах певної діяльності держави, що, в свою чергу, визначається специфікою державних установ та її інститутів. У зв'язку з тим, що Україна на значному проміжку своєї історії була складовою частиною інших держав, формування її правових установ багато в чому залежало від стану справ у цих державах, тому вивчення історичних аспектів функціонування експертно-криміналістичних підрозділів пов'язане з необхідністю дослідження цих питань у Росії, Польщі, Литві тощо. По-третє, існуюча з цієї проблеми література вкрай малочисельна, окрім того, її зміст має дві характерні особливості, одна з яких поляє, як уже зверталась увага раніше, у висвітленні переважно радянського періоду діяльності криміналістичних установ, інша – при висвітленні дожовтневого періоду розвитку права, правовідносин, судочинства, перевага надавалась вивченню негативних сторін цих явищ з класових, партійних позицій. По-четверте, більша частина публікацій з питань діяльності експертно-криміналістичних установ має науково-популярний характер, здебільшого розкриває використання криміналістичних можливостей при розслідуванні конкретних злочинів. Пізнання події злочину – це складна багатопрофільна діяльність, яка потребує як емпіричних, так і наукових знань не тільки в галузі права, а і спеціальних, «неюрідичних» знань із галузей науки, техніки, мистецтва, ремісництва тощо. Тому ще з давніх часів для розслідування злочинів, особливо пов'язаних із убивством та нанесенням тілесних ушкоджень, використовували спеціальні знання, запрошували для цього осіб, які розумілися на цій справі, які допомагали розв'язувати складні завдання в процесі розслідування [9, с.14–18]. Криміналістичні знання використовувались уже при розслідуванні злочинів на самих ранніх етапах діяльності державних органів. Відомо, наприклад,

що у Стародавньому Римі підробка заповітів була досить поширена серед багатьох верств населення, що, природно, вимагало спеціального дослідження рукописних текстів [10, с.10–12]. Але слід зробити застереження про те, що на той час взагалі не існувало такого поняття, як криміналістика, експертиза, криміналістичний підрозділ чи установа тощо.

Разом з тим на перших порах спеціальні знання мали більше емпіричний, ніж теоретичний характер, тому їх носіїв називали обізнаними людьми. У наш час вони називаються спеціалістами або експертами. Формування судової, зокрема, криміналістичної експертизи відноситься до періоду, коли розшукові і судові установи для вирішення питань порівняння об'єктів, слідів стали залучати осіб, які (за думкою судів) мали досвід та навик в проведенні такого порівняння. Наприклад, одними з перших державних установ в Росії, які здійснювали експертні дослідження, були Іванівська площа та Аптекарський приказ у Москві [1, с.23–25]. Але, все ж таки першим закладом, де почала формуватися криміналістична експертиза в сучасному її розумінні, по праву слід назвати Петербурзьку Академію наук [11, с.16].

Думка про те, що для судово-слідчих цілей недостатньо користуватися готовими даними інших наук, а потрібна їх творча обробка і створення на цій основі методів і прийомів, спеціально призначених для дослідження речових доказів, як слідів скоєного злочину, вперше була сформульована в кінці 90-х років XIX ст. російським криміналістом Є.Ф. Буринським [12, с.45]. На основі досягнень науки свого часу Буринським були розроблені спеціальні прийоми і методи лабораторного дослідження речових доказів для цілей розслідування злочинів.

В Україні також досить часто для проведення експертиз суд і поліція залучали представників медицини, хімії та психіатрії [13, с.49]. Наприклад, у Харкові у другій половині XIX ст. протягом багатьох років судово-психіатричні експертизи проводив професор психіатрії при Харківському університеті П.І.Ковалевський. Він довгий час працював старшим лікарем і завідуючим будинком для божевільних Харківської губернської лікарні. У Києві на початку XX ст. головним спеціалістом з експертизи крові був проктор судово-медичного кабінету при Київському університеті доктор медицини М.М.Туфанов.

У зв'язку з тим, що після жовтневого перевороту в Російській імперії майже скрізь були ліквідовані кабінети науково-судової експертизи, повністю знищений реєстраційний матеріал, порушена дактилоскопічна і фотографічна реєстрація злочинного елемента, виникла необхідність у найкоротші строки відновити експертно-криміналістичну діяльність, підготувати кадри досвідчених працівників і наукових фахівців [14, с.127–129]. Тому різні елементи криміналістичної служби, які з'явилися в надрах кримінального розшуку як окремі підрозділи з дактилоскопічної реєстрації, експертних досліджень, криміналістичних музеїв з часом консолідувалися у єдину самостійну службу, основним завданням якої стало впровадження в боротьбу зі злочинністю науково-технічних засобів, криміналістичної техніки і

тактики. Судово-експертні установи в Україні в їх нинішньому вигляді почали створюватися лише після скасування старих судових установ. Так, 4 січня 1918 р. Народний секретаріат проголошеної в Харкові Української Народної Республіки на всій її території скасовував стару судову систему, поліцейські та слідчі апарати [15, с.58]. Історія створення криміналістичних установ органів внутрішніх справ СРСР бере свій початок, як вважає проф. Р.Белкін, з березня 1922 р., коли на Всеросійському з'їзді начальників губернських адміністративних відділів і підвідділів кримінального розшуку було визнано за необхідне організувати роботу по розслідуванню злочинів на наукових засадах. На виконання цього рішення при Центрі розшуку на базі кабінету судової експертизи був створений науково-технічний відділ кримінального розшуку НКВС РСФСР, котрий став новою організаційною формою криміналістичної служби, одним з організаторів якої у жовтні 1922 р. був видатний вчений-криміналіст, керівник-практик С.Потапов.

Громадянська війна та інтервенція стримували розвиток науково-технічної служби в Україні. Постанова РНК УРСР «Про організацію відділів кримінального розшуку» вийшла тільки 3 квітня 1920 р., а фактично науково-технічна служба почала створюватися лише з 1921 р. Водночас із створенням мережі криміналістичних установ в Україні, починаючи з 1922 р., відбувається активний процес створення науково-технічних установ й у системі НКВС РРФСР [16, с.150–154]. Офіційну дату виникнення зазначеної служби прийнято пов'язувати з організацією у травні 1922 р. науково-технічного відділу Управління кримінального розшуку РСФСР.

Українські кабінети науково-судової експертизи продовжували працювати з перервами, внаслідок змін політичної обстановки. Так, постановою РНК УРСР від 10 червня 1923 р. у містах Києві, Харкові та Одесі були створені кабінети науково-судової експертизи, які відновили свою роботу на базі раніше діючих кабінетів [14, с.127–129]. Вони виконували судові експертизи і надавали практичну допомогу в розслідуванні конкретних злочинів, стали осередками впровадження наукових знань в слідчу і судову практику. У 1925 р. постановою РНК УРСР було затверджено нове «Положення про кабінети науково-судової експертизи», які, згідно з положенням, мали не тільки виконувати експертизи, але й були зобов'язані вести науково-дослідну роботу [17]. У жовтні 1925 р. кабінети науково-судової експертизи були перетворені на інститути науково-судової експертизи. З цього часу, власне, і починається плідна науково-дослідна та експертна діяльність українських експертних установ. Характеризуючи діяльність експертних установ в Україні у перші роки радянської влади, С.Тихенко вказував, що останні застосовували у своїй роботі прогресивні науково-технічні засоби і прийоми, освоєні і розроблені до революції видатними криміналістами Є.Буринським, В.Лебедєвим, С.Трегубовим та судовими медиками [18, с.11–12]. Таким чином, створення науково-технічного центру в кримінальному розшуку Української республіки означало, по суті, не початок науково-технічної і експертної діяльності в органах міліції, а швидше організаційне її оформлення. Структурно науково-технічний підвідділ відділу криміналь-

ного розшуку складався з таких підрозділів: 1) кабінет науково-технічної експертизи, у складі трьох експертів і одного перекладача; 2) фотохімічна лабораторія (два фотографі і два лаборанти); 3) центрально-реєстраційне бюро (вісім співробітників: завідувач, чотири дактилоскопісти і три реєстратори); 4) статистична частина (чотири статисти); 5) музей, що обслуговував один співробітник. Загальна кількість працівників підрозділу, включаючи начальника і діловодів, до середини 1923 р. становила двадцять чотири особи [14, с.127–129]. Експертна діяльність не була єдиною для новоствореної науково-технічної установи. С.Потапов наголошував, що науково-технічна робота з кримінального розшуку була спрямована, з одного боку, на належне використання спеціальних технічних знань і пристроїв на місцях, шляхом постійного спостереження й інструктування, з іншого – полягала в безпосередньому проведенні необхідних для боротьби з кримінальною злочинністю досліджень різних речових доказів, у підготовці кваліфікованих працівників і централізації таких істотних для боротьби зі злочинністю галузей кримінального розшуку, як реєстрація, розшук злочинців і статистичний облік злочинності. Таким чином, періодизація розвитку криміналістичних підрозділів, на нашу думку, пов'язується із змінами у відношенні з боку держави до використання спеціальних знань у правоохоронній практиці, що було пов'язано з певними обставинами. До таких обставин можуть бути віднесені: рішення державних органів про розширення використання таких знань; утворення відповідних установ; організацію навчання фахівців. Тому ми вважаємо, що найбільшу увагу слід приділяти тому, коли, як, завдяки чому і з якою метою були створені перші експертні установи правоохоронних органів, спеціалізовані підрозділи по використанню криміналістичних знань; розпочато цільову чи фахову підготовку відповідних спеціалістів; започатковано наукове узагальнення, дослідження проблем криміналістики, створено мережу науково-дослідних установ та навчальних закладів, де досліджуються проблеми криміналістики та здійснюється підготовка науково-педагогічних кадрів та спеціалістів для практики правоохоронної діяльності.

Отже, з цих позицій діяльність криміналістичних підрозділів можна розділити на три періоди: перший – до жовтневого перевороту; другий – так званий «радянський»; третій – сучасний. Так, у дореволюційний період приймається закон про перший в Росії кабінет науково-судової експертизи та спеціальна інструкція щодо врегулювання його діяльності, що дозволило відкрити у 1913 р. кабінет науково-судової експертизи в Москві, а через рік – у Києві та Одесі. При розшукових відділеннях поліції працювали дактилоскопічне бюро і фотографічні лабораторії. В цей же час активно вивчається досвід зарубіжних країн у використанні криміналістичних знань, видається література криміналістичного змісту, щоправда, переважно зарубіжних авторів. Значна увага цим питанням приділяється у періодичних виданнях. Отже, у дожовтневий період були закладені ґрунтовні основи для подальшого сприйняття криміналістики як своєрідної галузі знань, самостійної юридичної дисципліни і специфічної діяльності. Післяреволю-

ційний період розвитку криміналістики здебільшого прийнято поділяти на два етапи. Так, наприклад, Р.С.Белкін та А.І.Вінберг виділяють етап накопичення емпіричного матеріалу (1917–1930 роки) та етап розробки окремих криміналістичних теорій (1940–1950 роки) [2; 3]. Сорокові та п'ятидесяті роки ХХ ст. називають етапом формування окремих криміналістичних теорій [3]. Вважаємо, що це цілком справедлива позиція щодо початку цього етапу та його змісту. Процес формування окремих теорій, напевне, йде постійно. Тому обмежувати його певним періодом важко. Йдеться про те, що формування нових теорій – це свідчення розвитку, вдосконалення не просто якихось елементів науки, напрямків досліджень, а показник розвитку структурованої, збалансованої системи знань з розгалуженими інтеграційними та диференційними зв'язками, з певним місцем у системі громадських, природничих та технічних наук, усталеним впливом на різноманітні галузі практичної діяльності.

Сучасний етап розвитку криміналістичної науки в цілому та діяльності криміналістичних установ та підрозділів, зокрема, має свої певні риси. Серед них доцільно назвати: постійне функціонування спеціалізованих на проблемах криміналістики науково-дослідних установ; сформованість та подальший розвиток наукових центрів і шкіл дослідження криміналістичних проблем; ефективне функціонування практичних підрозділів правоохоронних органів по використанню криміналістичних знань у боротьбі з правопорушеннями та злочинністю.

Не секрет, що організація криміналістичних досліджень в Україні переживає складні часи. Гострота проблеми вибору напрямків наукових досліджень дещо пом'якшується вимогами повсякденної практики боротьби зі злочинністю, яка потребує аналізу сучасного стану злочинної діяльності, розробки рекомендацій для більш ефективного розслідування злочинів. Але ці суто прикладні завдання можуть бути вирішені на основі глибоких теоретичних розробок питань, наприклад, щодо боротьби з організованою злочинністю. Необхідним є створення в правоохоронних органах аналітичних підрозділів, які б забезпечували систематичне та постійне вивчення потреб практики з розкриття, розслідування та попередження злочинів. Крім того, вагомим внеском в забезпечення розкриття злочинів за допомогою новітньої криміналістичної техніки було б створення міжвідомчого науково-дослідного інституту криміналістики, в якому б акумулювався позитивний досвід використання новітніх методів криміналістичного забезпечення усіх міністерств та відомств, де функціонують експертні установи.

Список літератури: 1. Крылов И.Ф. В мире криминалистики. Л., 1980. 2. Белкин Р.С., Винберг А.И. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917-1930-е годы). М., 1982. 3. Белкин Р.С., Винберг А.И. История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940-1950 годы). М., 1983. 4. Тихенко С.И., Лисиченко В.К. Развитие криминалистики в Украинской ССР за 50 лет советской власти // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1967. Вып. 4. Тихенко С.И., Лисиченко В.К. Развитие криминалистики в Украинской РСР // Радянське право. 1967. № 9. 5. Лисиченко В.К., Сабуров И.В. Раз-

витие криміналістики і судової експертизи в перші роки Радянської влади в РСФСР і УРСР // Криміналістика і судова експертиза. К., 1983. Вип. 26. 6. Салтєвський М.В., Малышев В.Н. Из истории развития криминалистических подразделений МВД Украинской ССР // Криміналістика і судова експертиза. К., 1979. Вип.19. 7. Сапун А.П., Сегай М.Я. 50 лет деятельности Киевского научно-исследовательского института судебных экспертиз // Криміналістика і судова експертиза. К., 1967. Вип. 4. 8. Торвальд Ю. Век криміналістики. М., 1984. 9. Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістики: Монографія. К., 1997. 10. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Волынский А.Ф., Дулов А.В., Корухов Ю.Г., Миронов А.И., Росийская Е.Р. Криміналістическая экспертиза: возникновение, становление и тенденции развития. Под ред. доктора юридических наук, профессора В.П. Лаврова. М., 1994. 11. Винберг А.И. Роль учения Е.Ф. Буринского в формировании отечественной криміналістики. Волгоград, 1981. 12. Біленчук П.Д., Дубовий О.П., Салтєвський М.В., Тимошенко П.Ю. Криміналістика: Підручник для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України. За ред. акад. П.Д. Біленчука. К., 1998. 13. Ковальова В.В. Створення та становлення експертно-криміналістичної служби в Україні // Право України. 2001. № 2. 14. Про ліквідацію судових установ, створених Центральною Радою, Гетьманатом та Директорією: Декрет Радвиконкому УРСР від 19 лютого 1919 р. // Революційне правосуддя. К., 1919. 15. Ароцкер Л.Е. О «синтетической» форме производства судебных экспертиз // Криміналістика і судова експертиза. К., 1980. Вип. 20. 16. Положення про кабінети науково-судової експертизи: Затверджене постановою РНК УРСР від 25 квітня 1925 р. // Бюллетень НКВД. 1925. № 27. 17. Тихенко С.И. Развитие советской криміналістики на Украине // Криміналістика і науково-судовая експертиза. К., 1948. Сб. 2.

Надійшла до редколегії 28.03.05

С.В. Таранушич

ФУНКЦІЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Забезпечення екологічних прав і свобод громадян нерозривно пов'язані не тільки з ефективною організацією діяльності законодавчих, виконавчих та судових органів у цій сфері, а також і контрольно-наглядових органів нашої держави, зокрема органів прокуратури. З цією метою в системі органів прокуратури України був створений відділ нагляду за додержанням природоохоронного законодавства Головного управління нагляду за додержанням законів щодо прав і свобод та захисту інтересів держави, а також відповідні структури на місцях. Природоохоронні підрозділи прокуратури України разом з іншими державними органами виконують широке коло завдань щодо реалізації екологічної політики Верховної Ради і Уряду України, а також здійснення контролю за додержанням екологічного законодавства.

Основною метою діяльності природоохоронної прокуратури є здійснення прокурорського нагляду за додержанням законодавства в галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, а також безпечного для здоров'я і життя громадян довкілля, запобігання негативному впливові господарської діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів і комплексів [1].